

GOD JULEHELG
GODT NYTT ÅR

TAKK FOR HJELP OG SAMARBEID

Anne Swæeg Andreas Roppeid

Anne Hoel

POTTEPLANTER

For 18 år siden sendte NEG ut en spørreliste med tittelen "Blomster i hagen og i stuen" (nr. 108). Vi vil i år, som en liten "blomst" til våre venner og medarbeidere til jul, se litt på den delen av materialet som handler om blomster i stuen.

I spørrelista stilte vi spørsmål om skikkens alder, om plassering av planter i stuene, om blomstersorter, anskaffelse og stell av planter, og om troer knyttet til dem.

Mange og gode svar har vi fått på disse spørsmålene. Ved gjennomlesning av materialet merker vi oss også hvor ofte beretningene forteller noe annet og mer enn det det direkte blir spurt om. Og ut fra slike betraktninger vil vi her antyde noen problemområder som kan belyses med utgangspunkt i en slik liten ting som en potteplante.

Vi kan si at ved siden av den konkrete kunnskap svarene gir, får vi mer implisitt rede på aspekter ved de sosiale forhold i bygdene, - samspillet mellom menneskene i huset, på gården, i bygda, og ikke minst får vi vite noe om sentrale spørsmål som angår valg og verdier.

Vi vil først referere to medarbeideres skildringer av "blomsterinteriører" de kan minnes fra sin barndom. Det første er fra Akershus, Bærum (NEG 19618).

Når det gjelder blomsterdyrking inne, husker jeg to typiske "blomsterinteriører" fra min bestefars hjem, som var meget tradisjonelt uforandret gjennom hele hans liv, og samtidig min foreldregenerasjons utvalg av potteplanter. Hos bestefar fantes det hvit og lysrødblomstret Pelargonium, den virkelig ekte Geranium (dessverre kjenner jeg ikke artsnavnet) med kjertelhårete, flekkede og meget velluktende blad og små lysrøde blomster. Det var myrt, Fuchsia, oktoberrose, en liten hvitblomstret Chrysantemum, en månedsrose med små blekrøde blomster og Lilium superbum, praktliljen med sterk vaniljeduft.

Disse stueplanter må ha blomstret kontinuerlig, for hver gang en av de 10 nærmeste av familien hadde fødselsdag, ble plantene skåret for å avgi en liten fast

sammenpakket bukett.

I min oldemors tid (hun døde i 1888) var vinduer og tak i stuen dekket av efeu, (...) men til slutt ble det så tungvint å gjøre rent at efeuen ble ofret.

Det andre eksemplet er fra Vest-Agder, Laudal (NEG 19651):

Den potteplanten jeg husker fra min barndom (kring 1900) var ikke særlig staselig. Den hadde nokså vanlige grønne blad. Noen blomster husker jeg ikke. Den hette, tror jeg, Gretten ungar. Den sto i en blikkboks i vinduskarmen, men hadde for liten plass der og fikk visstnok da sin plass på stuebordet. Etterhvert ble det mer og mer almindelig med stueblomster.

De to ovenfor siterte skildringene betegner på sett og vis ytterpunktene i dette materialet. Og det er karakteristisk for stoffet, at så store er faktisk forskjellene fra sted til sted, fra miljø til miljø.

Potteplanteskikkens alder.

Dette faktum står vi overfor også når vi vil forsøke å finne ut hvor gammel skikken med å holde potteplanter er i Norge. I begge de siterte eksemplene finnes en tidsangivelse: "i min bestefars hjem", "I min oldemors tid (hun døde i 1888)" og "fra min barndom (kring 1900)". En annen av våre medarbeidere, som selv husker at det var lite potteplanter i hans barndom i Østerdalen rundt århundreskiftet, siterer imidlertid følgende fra boka "Til fots i Norge" av W.M.Williams, - der forfatteren beretter fra sitt besøk i Christiania i 1858 at det selv i de mest beskjedne stuer fantes blomsterpotter bak blankpussete ruter. "Blomster i fattigmanns bolig er det ytre symbol på de fleste huslige dyder", siterer vår hjemmelsmann (NEG 19782).

Fra Møre og Romsdal, Hareid, hører vi følgende:

Dei første potteplantene eg hugsar stod aldri andre stader enn i vindauga. Eg er fødd i 1885, men eg hugsar ikkje at eg såg potteblomar før fram mot 1895 eller 1900. I alfall ikkje med vanlege bondefolk og i fiskarheimane. Derimot såg vi det med dei kondisjonerte, Prest, lensmann, handelsmann eller med skulemeisteren. (NEG 19591)

- og fra Hordaland, Voss:

Dei byrja med potteplantar i min barndom, omlag 1890 trur eg. Det kan då henda at dei byrja tidlegare hjå presten. (NEG 19595)

Fra Vest-Agder, Laudal, berettes:

Potteblomster kom så smått i bruk her kring 1900. Før den tid var det knapt andre enn prestefrua som hadde slik stas. Ja, også enkelte som hadde tjent hos storfolk i byen. (NEG 19651)

En oppfatning av at "slik stas" var fint, en verdi, noe ettertraktelsesverdig og tegn på sosial standard gjorde nok at skikken spredde seg raskt. Vi vil også referere noen meddelelser som viser at det ikke bare var positive følelser potteplantene framkalte:

Folk tok for alvor til å dyrka potteplantar sist på 1880-åra. Somme var nok tidlegare ute, men det var først i desse åra det vart meir vanleg. Pottene sto alltid i glaskarmen av di det var mest lys der. Men det vart ikkje alltid så fint omtala det å ha potter i glaskarmen. Somme sa spottande: Lortkoppar. (Sør-Trøndelag, M.Gauldal, NEG 19659)

Potteplanter var det iallefall i min heim så langt tilbake som jeg kan huske, og jeg antar det var mer og mindre av dem i alle heim omkring århundreskiftet. Men det kan nok hende at skikken ikke var så gammel da, for min mor forteller at da hun bad min far om å kjøpe en blomsterpotte blåste han av det. Hun måtte bruke trekasser å ha blomstene i. Hun var gift i 1899. Få år deretter ble det nu likevel kjøpt enkelte blomsterpotter. (Nordland, Nesna, NEG 20007)

Dette siste referatet avspeiler vel også en kjønnsrollebestemt holdning til skikken å ha planter innendørs: Far "blåser" av mors ønske om å pynte. Men stua er mors doméne, og for mor representerte plantene en verdi. For far var de kanskje et uttrykk for unødvendig forbruk av både penger og tid. Men som vi ser arbeidet tiden for mor.

Plantenes plass.

Blomster i stuer og vinduskarmen er en del av den ytre ramme omkring folks liv. Der de finnes utgjør de en integrert del av husenes innredning. Av naturlige grunner sto planter, før som nå, først og fremst i vinduskarmene. Men det var slett ikke alltid karmene ga plass til plantene. Dermed utviklet det seg en særskilt kategori møbler som ene og alene var en funksjon av blomsterholdet. For stilhistorikere er dette ganske sikkert et spennende felt. Og materialet vårt forteller at disse møblene har preget interiørene mange steder like opp til i dag. Følgende beretning er fra Akershus, Bærum:

I "storstuene" sto vifte- og daddelpalmer på høye søyler, og det var et svare strev å få holdt dem rene. Det eneste blomsterbord som har gjort inntrykk på meg, var et komplisert stillas med to timeglassliknende vannbeholdere som sprutet vann som en liten fontene omkranset av bregner og andre planter som liker fuktighet. (NEG 19618)

Dette meget eksentriske blomstermøbel har nok vært nokså sjeldent, om ikke simpelthen helt originalt. Men i materialet nevnes også søyler med viftepalmer, noe vi vel ofte forbinder spesielt med 1890-årenes interiører: palmer, søyler, etagører, -tunge møbler, plysj og possement. Spesielle blomsterbord, søyler og stillaser er imidlertid beskrevet av mange medarbeidere, fra flere kanter av landet og fra ulike tider. Ikke minst kan vi merke oss at de mange steder er i bruk den dag i dag:

Dei fleste hadde nok blomane i glaskarmen, men dei bruka også blomsterbord. Eg hugsar min farfar - som er nemd på ark nr. I (død 1912) hadde blomebord ståande ved vindauga. Eg hugser dette fordi det var so fint. Føtene var dreia mangefarga søyler som hadde vore i kyrkja.
(Aust-Agder, Åmli, NEG 19597)

Jau, spesielle bord, helst soklar og søyler er kjende, og dei er å finna i meir ærverdige gamle heim - innretningar endå i fullt bruk. Dei stod og står ved sida av vindaugo, eller meir trekte tilbake for eit vindaugo, eg er endå i bruk ganske få stader - i eldre hus, og hjå meir einslege eldre menneske.
(Rogaland, Forsand, NEG 19636)

Ja. Heime hjå mor og far hadde me svarte dreidde søyler, korgsøyler og ei søyle med 4 jamnhøge plater kring ei litt høgare plate. Denne stod, då eg var liten framføre "søra glaset" i stova, med ialt 5 blomepotter på.
(Rogaland, Karmøy, NEG 19912)

I bygdgi var brukt blomstersøyler, så var det svær stas å ta heim eit bjørketre frå skogen. Dette kutta ein passe høgt og fekk plass til mange blomsterpotter på det. Det skulle vera drivande kvit næver på den. Dei var plaserte framfor vindaugo. Trur ikkje noko av dette er brukt nå.
(Sogn og Fjordane, Lærdal, NEG 19602)

På dette punktet er materialet meget rikt på skildringer, både av møblene, deres plassering og bruk. Blant annet forteller mange at det en periode var vanlig å lage blomsterbord og oppsatser på skolene i sløydtimene.

Samspillet mellom menneskene.

Vi nevnte ovenfor at vi også kan kaste lys over samspillet - "interaksjonen" - mellom menneskene gjennom vårt potteblomst-materiale. I denne sammenheng vil vi først referere to meddelelser som viser klare oppfatninger av manns- og kvinneroller:

Det var bare kvinnene som stelte med potteplantene. En mann ville være bra utskjemt om han vannet en potteplante.
(Nordland, Saltdal, NEG 19599)

Det var nesten alltid kvinner som stelte med potteblomster. Har kjendt kun en mann som intresserte seg for det. Nemlig den før nemnte N.Ø., som jeg husker knabbet en avlegger her mens mor var ute. Det kunde vel være omkring 1910. Det var så uvanlig at jeg husker det godt.
(Nordland, Nesna, NEG 20007)

Vi ser en meget klar oppfatning av at plantestell, det er kvinnesyssel. Men det er nyanser å finne også her:

Det var serleg kvinner som stelte med potteplanter, men mange menn som hadde interesse for planter kunne være svært påpasselig for å påse at plantene fik både

vann og gjødsel. En same som var svært glad i blomster uttalte en gang hjemme: "når e kjem i eit hus der det ikkje er potteplanter så synes e det er så nuvåt" (så tomt og mindre koselig). (Nordland, Grane, NEG 19691)

Vanleg er det kvinnane som steller med potteplantene - men eg kjenner flinke menn som gjere det like bra. Eg kjende ein gamal ungar, i min ungdom, som var uvanleg flink med blommar- Vilde me ha ekstra fine avleggarar, måtte me gå til han "gjenteAnders". Dei kalla han så, for han var så flink på alt kvinnearbeid. Ein grei mann! (Hordaland, Voss, NEG 19595)

Men det er allikevel karakteristisk at de generelle svar på spørsmål om det var menn eller kvinner som stelte planter var: kvinner. Deretter får vi en beskrivelse av det spesielle, nemlig der man kjenner til menn som har lagt for dagen særskilt interesse for potteplanter. De huskes, og de berømmes ofte som ekstra flinke.

Potteplantematerialet avspeiler ofte et sterkt element av konkurranse:

Mange var ikkje huga på å la andre få avleggerar av sjeldne planter når dei det hadde. Ja, det var sume som fekk dei mykje betre til enn andre og desse var då sjølv sagt svært huga på å syna dei fram. (Rogaland, Nedstrand, NEG 19740)

Noe kappestrid var det vel om å ha de peneste blomster. I allefall ble blomsterne diskutert når der kom noen av nabokonene; og det var ofte bemerkninger som røbet en viss beundring, eller kanskje misundelse, om noen hade vært særlig heldig med sin blomsterprakt. (Nordland, Nesna, NEG 20007)

Det kan nok seiast at det var kappestrid om kven som hadde dei finaste blomane. Dersom nokon hadde fått ein ny sort av fine blommar, ville dei også vera eineigar av dei. Det var mest uråd å få frø eller avleggjer av desse blomane. (Hordaland, Austrheim, NEG 20921)

Når det gjelder spørsmålet om avleggere, har enkelte medarbeidere korrigeret ordbruken vår i spørrelista. Vi tar det til etterretning, og refererer en korreks:

Det er ikkje rett å kalla ei avrive grein for avlegger. Dette spørsmålet er stillt feil, sjøl om nemninga avleggar for stikling nok er mykje vanleg. Men det var vanleg tru at ein skulle stela stiklingen. (Sør-Trøndelag, Støren, NEG 19659)

Den vanlige måte å skaffe seg avleggere på er skildret i følgende sitat:

Det var vanlig å si - og er fremdeles - at avleggere skulle stjeles, men jeg har inntrykk at det lenge har vært god tone å si at nå "stjeler jeg en avlegger".

Og når en får en avlegger, sier en gjerne ennå at vi kan ikke takke, for da får vi dem ikke til å trives. (Sogn og Fjordane, Bremanger, NEG 20033)

Men denne formen for legitimert tyveri som avleggeranskaffelsene er, har nok vært en realitet, og det framgår i det følgende at det nok kunne ha sine "alvorlige" sider!

Hos oss var det slik at når fremmede koner kom tilgårds, måtte vi barn passe de fremmede mens mor stelte kaffe, så de ikke stjal for mange avleggere. De kunne fullstendig ribbe en plante hvis de slapp til! (Troms, Nordreisa, NEG 19918)

For 40-50 år sidan var det sikrast å stele avleggaren, det meinte ialfall mange av kvinfolka. Ei gamal kone 80 år som eg la fram dette spørsmålet for, svara slik: "Ja, dei stel avleggarar den dag i dag. Og serleg etter eit kvinneforeiningsmøte, då er du ikkje trygg". - Og dette med å ikkje takke når ein får avleggarar heng i den dag i dag. Ein skal berre smile litt og vera still. (Møre og Romsdal, Hareid, NEG 19591)

Å gi bort potteplanter i gave til store anledninger er vanlig i dag. Men i følge materialet er dette en relativt ny skikk.

Potteblomane er no for tida mykje bruka som gaver. Då er det mest heile blomen, ikkje avskårne. (Hordaland, Austrheim, NEG 20921)

Før var det neppe brukelig å gi blomster som gave her, hverken i pottes eller avskåret, undtatt ved bryllup og begravelse. Til bryllup hendte det at man gav buketter med avskårne blomster. Til begravelse laget man kroner selv, vanligst av tyttebærlyng, og pyntet denne med avskårne blomster. En kunde også binde av reinlav, eller av planten vintergrønn. Og pynte med blomster. Det var

mange variasjoner. I min barndom ble det aldri kjøpt kranser. Naboene ble enig om hvem, som skulle ta på seg arbeidet med å binde langkrans, og eventuelt andre kranser. Nå er det slut med å binde kranser selv. Alt kjøpes. Og nå gis det ofte blomster, særlig til fødselsdager, morsdager, og andre merkedager. Som regel er det da potteblomster men også avskårne buketter. (Nordland, Nesna, NEG 20007)

Det var ikkje vanleg fyrr, anna enn dei tok blommar av potteplanter og bruka når dei laga kransar til gravferder. I den seinare tidi har det vorte vanleg å gjeva potteplanter til brudlaup, gravferder og åremålsdagar. Men ikkje avskorne blommar. (Rogaland, Nedstrand, NEG 19740)

Skikken å ta blomster av potteplantene til kranser ved gravferder har vært nokså vanlig tidligere. Ikke fullt så vanlig er opplysningen vi refererte i innledningen fra Bærum i Akershus, om at "...hver gang en av de 10 nærmeste av familien hadde fødselsdag, ble plantene skåret for å avgi en liten fast sammenpakket bukett" (NEG 19618). Det skyldes jo først og fremst at fødselsdagsfeiring de fleste steder i landet var lite alminnelig rundt århundreskiftet. Men etter at feiring av åremålsdager er blitt vanlig, betraktes en potteplante som en velansett gave.

Potteplantene inngår altså i et gavebytte mellom folk. Dette å gi gaver ved spesielle anledninger er også noe som er blitt mer og mer vanlig i vår tid. Ved å studere våre dagers gaveskikker, hvor blomster av forskjellig art inngår som en viktig gave-type, vil vi kunne finne ut noe om nettet av relasjoner som omgir oss. Gavebyttet har et innhold, og gavene har ofte klare symbolverdier som kan forklare mye om forholdet mellom mennesker, grupperinger og "tilhørighet".

Folketro.

I spørreliste 108 er det stilt noen spørsmål om folketro knyttet til potteblomster. Det er egentlig ikke så mye å finne om dette. Enkelte beretter at det tas varsel av plantenes trivsel:

Det var ikke godt varsel hvis flere blomster døde, særlig gjaldt dette hvis det var en blomst man var særs glad i. Hvis mus ødela mange planter i kjellerne om vintrene var det ikke bra.

Det værste var hvis *Aspidistra* blomstret. Den setter blomster nede ved roten. Det var sikkert tegn på ulykke eller død hvis den blomstret.

Sykkelige skulle ikke stille planter. Hvis plantene ikke trivdes var det tegn på skjult sykdom hos den som stelte dem. Man skulde prate til plantene. Da trivdes de best.

(Troms, Nordreisa, NEG 19918)

Det vanligste element av folketro er den oppfatning at man ikke skulle takke om man fikk en avlegger. Da ville den ikke komme seg. I det hele tatt møter vi ofte folketro som også er å finne i andre sammenhenger der det var viktig å lykkes. Følgende meddelelse illustrerer dette. Det er et svar på om det var vanlig å ikke takke for avlegger:

Eg har visst høyrst om den overtrua, men sidan eg er mann, så veit eg mindre om det. Det var vanleg, at ein ikkje måtte takke når ein fekk agn med annen fiskar. "Du får no ha.." og så vart det ikkje sagt meir, for takk måtte ikkje nemnast.

Månen hadde innverknad på mykje her før, på fiske, og det er røyndom, kva det no kjem av, på kvaliteten av fisk og krabbe, av vedskog, flesk, slik at grisen berre skulle slagstast i veksande måne, på skjegget, slik at barberkniven beit best i flødande sjø, o.s.v. Det var og truleg månen styrte med blomstrane og, om eg ikkje hugsar nokon utsegn om det.

(Møre og Romsdal, Vanylven, NEG 20353)

Potteplantedyrkingen er her oppfattet analogt med fiske. Medarbeideren er selv mann, men vurderer kvinnearbeid med plantene på linje med annet risikofylt arbeid som det var viktig å lykkes i. Bak en slik tankegang som dette ligger en oppfatning av at det er verdifullet og ettertraktelsesverdig å ha planter i stua. Og dette fører tankene til spørsmål som selvfølgelig ikke kan besvares i en setning:

Hvorfor holder folk seg med potteplanter, hvorfor synes man det er verdifullet, og hvor i materialet kommer dette fram?

I forbindelse med vår omtale av hvordan skikken spredte seg, var vi inne på dette. Prest, lensmann og skolemester var folk

med status, og verd å ta etter. Dette er litt av en forklaring.

Det skorter imidlertid ikke på meddelelser om at blomster er vakkert og trivelig og at det pynter opp med blomster på bord og i vinduskarmer. Materialet inneholder mange opplysninger om hvordan man med omhu stelte planter, pyntet pottene med krepp-papir til jul og påske - og la ned mye tid på stell av dem. Og det har økt raskt de siste årene.

Økningen skriver seg vel helst fra at kvinnene ikke er så sterkt opptatt med arbeid i fjøs og anna arbeid slik at de får bedre tid og blir mer opplagt til å pynte.
(Sør-Trøndelag, Haltdalen, NEG 19606)

Det er heller at kvinnen har mykje lettare arbeid no med kjøkkenstell og reinhald og har meir fritid så dei får tid til å stella blomane. Det var reint rådaust før då dei måtte gå i hardt arbeid frå tidleg om morgonen til seine kvelden, både inne og ute heile sommaren.
(Rogaland, Bjerkreim, NEG 20168)

Reklame og dei ymse lag auka sjønheitsansen og opplysning gjenom radio m.m. hjelper til at folk vert meir interesert. Foredrag m. film yter og sit til at alle vil vera med å gjera heimen sin lun og hyggeleg -. Utstillinga, barnehaga og brosjyrer, fleire gartnara vert utdana og kjøpekrafta auka - alt hjelper til at det vert blomar ute og inne.
(Hordaland, Voss, NEG 19595)

I beretningen ovenfor nevner medarbeideren kjøpekraften som øker. Det rent økonomiske aspekt ved skikken er selvfølgelig ikke til å komme forbi. I eldre tider pyntet man som nevnt pottene med grønt og rødt kreppapir til jul mange steder. Dermed fikk også potteplantene sitt "julestell".

I våre dager selges det år om annet enorme mengder potteplanter til jul. Norsk Gartnerforbund kan opplyse at prognosene for julesalget 1983 er følgende:

- 1,5 millioner julegleder
- 2,7 millioner julestjerner
- 1,6 millioner azalea

I tillegg regner man med at det vil bli solgt omkring 3 millioner avskårne tulipaner og over en million tulipan- og hyasint-

løker til planting. I desember måned 1981 brukte hver husstand i Norge gjennomsnittlig 250 kr. i blomster til gaver eller til pynt hjemme. Som alt annet er vel også denne summen steget. Slik er det økonomiske aspekt ved vår potteplantejul.

Gjennom hele materialet om potteplanter går kvinnenens glede og stolthet over vakre planter som en rød tråd. Mange medarbeidere har skildret minner fra barndommen, og særskilte planter som lyste opp i stuene. Beretninger om pyntepotter, særlig fin jord, gjødsling og midler mot utøy forteller om stor omsorg for plantene.

A snakke med blomstene, synge til dem og på andre måter personifisere dem nevnes om og om igjen i materialet som forklaringer på hvorfor enkelte kvinner hadde særskilt fine potteplanter. Vi vil avslutte julehilsenen vår med å referere en liten beretning fra Rauland i Telemark. Den taler sitt tydelige språk.

Her i Rauland hugsar me Sigrid Svalastog i Austbø. Av henne fekk eg den fyrste alpefiolen eg har hatt. Den skulle eg ha fordi godmor og ho hadde vore vener. Det måtte vera i 20-åra. Det var so rart når ho rødde om blomane sine. "De æ so vondt når dei døyr", sa ho. Me andre ville sagt at dei daua. Blomar, tre, dyr dauar, berre om menneske seier me at dei døyr. Men ho kunne ikkje snakke so uvyrde om blomane sine.

(NEG 19619)

Norsk Etnologisk Gransking Julen 1983